

Лідер. Еліта. Суспільство

Leader. Elite. Society

УДК 37.035.91

doi: 10.20998/2616-3241.2019.1.06

Ольга Паламарчук

доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та соціальної роботи,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського;

Вінниця, Україна

ORCID: 0000-0002-6783-8380

E-mail: olgapalamarчук42@gmail.com

Наталія Лазаренко

кандидат педагогічних наук, професор, ректор, Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського; Вінниця, Україна

ORCID: 0000-0002-3556-8849

E-mail: lazarenko.ni1962@gmail.com

Дмитро Коломієць

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри технологічної освіти,
економіки та безпеки життєдіяльності, Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського; Вінниця, Україна

ORCID: 0000-0001-8466-7045

E-mail: kolomiiets2018@i.ua

РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація: Проаналізовано сучасну систему педагогічної освіти, в рамках якої необхідно застосовувати нові підходи до процесу формування лідерських якостей у майбутніх вчителів. Здійснено аналіз внутрішнього потенціалу особистості, як ресурсу забезпечення розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя. З'ясовано, що важливим компонентом перетворення внутрішнього потенціалу особистості майбутнього вчителя на ресурсне забезпечення розвитку лідерських якостей є професійна самосвідомість суб'єкта, яка включає здатність здійснювати аналіз лідерських ідентифікацій у професійному середовищі та формувати власний «Я-образ» лідера у структурі професійної діяльності та взаємовідносин. Встановлено, що професійна «Я-концепція» є важливим елементом ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя.

© Ольга Паламарчук, Наталія Лазаренко, Дмитро Коломієць, 2019

Ключові слова: особистісно-професійне становлення майбутнього вчителя; формування лідерської позиції; ресурсне забезпечення розвитку лідерських якостей; лідерський потенціал майбутнього вчителя; лідерська компетентність.

Olga Palamarchuk

Dr.hab. in Psychological, Associate Professor, Head of the Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Vinnitsa, Ukraine
E-mail: olgapalamarcuk42@gmail.com

Natalia Lazarenko

Candidate of Science in Pedagogy, Associate Professor, Rector, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Vinnitsa, Ukraine
E-mail: lazarenko.ni1962@gmail.com

Dmytro Kolomiets

Candidate of Science in Pedagogy, Associate Professor, Professor at Technological Education, Economy and Life Safety Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Vinnitsa, Ukraine
E-mail: alla_kolomiec@mail.ru

RESOURCE PROVIDING LEADERSHIP QUALITY DEVELOPMENT IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE FUTURE TEACHER

Abstract: *The modern system of pedagogical education is analyzed, within the framework of which it is necessary to apply new approaches to the process of formation of leadership qualities for future teachers. The analysis of the internal potential of the individual as a resource for ensuring the development of the leadership qualities of the future teacher is carried out. It is revealed that an important component of the transformation of the internal potential of the personality of the future teacher to the resourceful development of leadership qualities is the professional self-consciousness of the subject, which includes the ability to analyze the leader identities in the professional environment and to form his own "I-image" leader in the structure of professional activity and relationships. It has been established that the professional "I-concept" is an important element of resource provision for the development of the leadership qualities of the future teacher.*

Key words: *person-professional formation of the future teacher; formation of a leader's position; resource support for the development of leadership qualities; Leadership potential of the future teacher; leadership competence.*

Olga Palamarchuk, Natalia Lazarenko, Dmytro Kolomiets

An extended abstract of a paper on the subject of:
«Resource providing leadership quality development in the process of professional and personal development of the future teacher»

Problem setting. *In the conditions of European integration transformations in the education system of particular significance are studying the development of leadership qualities of the future teacher. Integration of higher education into the European educational space dictates the new requirements for the personality of the future teacher and involves the formation of a new generation teacher, with a creative type of thinking. In this regard, the problem of resource support for the development of leadership qualities in the process of personal and professional formation of the future teacher becomes of particular relevance.*

Recent research and publications analysis. *I. Volkov, V. Goncharov, E. Kuzmin, N. Marakhovsky, B. Parygin, L. Umansky studied the phenomenon of leadership, clarification of its nature and conditions of formation. Significant progress on leadership has been accumulated in foreign science (E. Bogardus, A. Jordan, K. Levin, A. Ted, R. Traice, F. Fiedler, P. Hers, et al.). Personal resource as a condition for the development of the teacher's personality became the subject of research by such scholars as S. Kalashnikov, L. Kuznetsov, L. Zotov, O. Shtepi. S. Druzhilov researched individual resource as a basis for becoming professional specialist of the future. However, beyond the bounds of the study, it remains to be defined and studied the role of resource support for the development of leadership qualities in the process of training the future teacher.*

Paper objective. *The purpose of the article is to justify and search for opportunities to solve the problem of resource support for the development of leadership*

qualities in the process of personal and professional formation of the future teacher.

Paper main body. *The training of future teacher leaders is perceived as a strategic task of modern society. Leadership of a modern teacher is a complex process of working on oneself, based on the internal potential of the individual, as a resource to ensure the development of leadership qualities in the process of personal and professional formation.*

The actualization of the internal potential of the individual as a resource for ensuring the development of the leadership qualities of the future teacher involves addressing the professionally important personality traits that integrate a certain level of leadership skills development, professional leadership competencies, and the peculiarities of the "I-image" leader in the structure of the professional "I-concept" and system attitudes of the future teacher to their own pedagogical activity. An important component of the transformation of the internal potential of the personality of the future teacher into resource support for the development of leadership qualities is the professional self-consciousness of the subject, which includes the ability to analyze leader identities in the professional environment and to form their own "I-image" leader in the structure of professional activity and relationships. In order to assess their own leadership capabilities and identify professionally important leadership qualities, the teacher as a subject of professional activity needs to reflexion his "I-image" leader, and on its basis form a professional "I-concept", which will serve as the basic condition for the formation of a professional self-consciousness Professional self-

awareness which includes an integrated vision of the future teacher of his own "I-image" leader in professional activity provides analysis, synthesis, synthesis of knowledge about himself as a qualified specialist in the field of pedagogy and his role in future pedagogical activities.

The basic components of resource support for the development of leadership qualities in the process of personal and professional formation of the future teacher are: psychological peculiarities of the motivational-value sphere and the psychological peculiarities of the professional "I-concept". The study of psychological peculiarities of the motivational-value sphere of the future teacher involves an analysis of the need for leadership self-realization, which in turn is part of the motive of leadership self-affirmation and included in the personal intentionality. The research of the psychological features of the professional "I-concept" of the future teacher is based on clarifying the peculiarities of self-esteem and the level of claims in the process of forming the "I-image" of the leader, "I-real" and "I-ideal" regarding my own leadership position, the specifics of the near and a long-term perspective of own leadership development in professional activities.

Particular attention in the process of resource support for the development of

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах євро інтеграційних перетворень у системі освіти особливої значущості набувають дослідження розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя. Інтеграція вищої школи до європейського освітнього простору висуває нові вимоги до професійної діяльності сучасного вчителя, можливостей, засобів та шляхів його фахової ідентифікації й кар'єрної актуалізації. В умовах євроінтеграції як ніколи стають затребуваними молоді, знаючі,

leadership skills of the future teacher should be addressed to a set of professionally important leadership qualities that must be mastered by a competitive teacher-leader in the field of professional activities. The most important leadership qualities include the ability to design the "I-image" leader and leadership in their own professional activities; plan their leadership activities and anticipate the real possible result from it; to form and unite the group, to define its goals, to set ahead with it the perspective tasks and to promote their achievement; to exhibit tolerance to uncertainty and stress-related stress in the process of interaction with the group; demonstrate the flexibility of thinking and behavior, the desire for constant self-improvement; to make important decisions on their own and bear responsibility for them.

Conclusions of the research. *An analysis of the professional development of the future teacher showed that leadership qualities represent a dynamic professional and personal education, which is formed during the process of professional training in a pedagogical institution of higher education. The priority elements of the resource support for the development of leadership qualities are the psychological peculiarities of the motivational-value sphere and the psychological peculiarities of the professional "I-concept" of future teachers.*

енергійні, ініціативні вчителі-лідери, здатні згуртувати навколо себе учнів, чітко і зрозуміло формулювати перед ними нагальні, першочергові та перспективні завдання, підтримати у важкі хвилини та вести за собою на досягнення нових результатів. Інтеграція вищої школи у європейський освітній простір диктує нові вимоги до особистості майбутнього вчителя та передбачає формування вчителя нового покоління з креативним типом мислення. Завдання сучасного вчителя сформувати компетентну, соціально успішну особистість. Лише вчитель, який

володіє лідерськими якостями і здібностями, може впоратися з поставленими завданнями, висунутими євроінтеграційними перетвореннями. Педагогічні університети мають готувати кваліфікованих фахівців, наділених сильною волею, високою працездатністю, здатних організувати власну професійну діяльність, створювати команду і вміти бути лідером у ній [8]. Сучасна система вищої освіти має стати потужним каталізатором розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя. У зв'язку з цим проблема ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналіз рівня розробленості проблеми дослідження дозволив установити, що серед науковців немає єдиного підходу до розуміння суті та особливостей розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя. Вивченням феномену лідерства, з'ясуванням його природи і умов формування займалися І. Волков, В. Гончаров, Є. Кузьмін, Н. Мараховська, Б. Паригін, Л. Уманський [5]. Значний доробок з проблеми лідерства накопичено в зарубіжній науці (Е. Богардус, А. Джордан, К. Левін, О. Тед, Р. Трайс, Ф. Фідлер, П. Херсі та ін.). Розвиток особистісних якостей лідера досліджували Д. Алфімов, Ф. Ільєсов, А. Сосланд та ін. [1]. Науковцями зроблено класифікацію лідерства (Т. Бендас, І. Яценко [11]), вивчено співвідношення лідерства й керівництва (Б. Паригін, О. Савельєва [7]), схарактеризовано стилі лідерської діяльності вчителя (С. Гармаш, І. Полонський, О. Уманський [2] та ін.). Особистісна ресурсність як умова забезпечення розвитку особистості вчителя стала предметом дослідження таких науковців, як

С. Калашнікова, Л. Кузнецова, Л. Зотова, О. Штепи. Індивідуальну ресурсність як основу становлення професіоналізму майбутнього фахівця досліджував у своїх роботах С. Дружилов. Вивчення науковцями проблеми лідерства переконують, що лідером стає молода людина, яка наділена лідерськими якостями або має лідерський потенціал, що реалізується у ситуаціях взаємодії з членами групи [3]. Однак, поза межами дослідження залишається окреслення та вивчення ролі ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі навчально-професійної підготовки майбутнього вчителя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Спроможність національної системи освіти гнучко реагувати на глобальні тенденції на ринку праці та допомагати вирішувати суспільні проблеми засобами освіти виводить дослідження особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя за рамки розвитку його здатностей до педагогічної діяльності в сферу професіоналізму як реалізації ресурсу індивідуального розвитку лідерських якостей. Це передбачає звернення до психологічних аспектів ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя. Від оптимального використання ресурсу індивідуального розвитку лідерських якостей в значній мірі залежатиме кінцевий результат становлення особистості майбутнього вчителя як першокласного фахівця своєї справи, а саме рівень його професіоналізму. Дослідження особливостей ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя пов'язане з пошуком шляхів гармонізації процесу професійного розвитку та оптимізацією особистісного внутрішнього потенціалу в площині самореалізації майбутнього молодого фахі-

вця. Педагогічні університети мають сформувати такий рівень розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя, який сприяв би підтвердженню існування свого «Я» у соціумі завдяки фаховій ідентифікації. Викладене вище дозволяє стверджувати, що існують суперечності між: потребою суспільства у наявності конкурентоспроможних фахівців, здатних бути лідерами у власній професійній діяльності та недостатньою акцентуацією уваги педагогічних університетів на питаннях ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі навчально-професійної підготовки майбутнього вчителя. Тому є потреба здійснити науковий аналіз наявності спеціальних умов, організаційних заходів і психологічного впливу на процес розвитку лідерських якостей як чинників формування готовності молодшої людини до ефективної педагогічної діяльності й основи для персонального лідерства в майбутній професійній діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування та пошук можливостей вирішення проблеми ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним з важливих стратегічних завдань на сучасному етапі модернізації системи вищої педагогічної освіти України є забезпечення якості підготовки майбутніх вчителів відповідно до рівня вимог європейського освітнього простору. Інтеграція вищої педагогічної освіти України в європейський освітній простір передбачає підготовку конкурентоспроможних педагогів з високим рівнем розвитку лідерських якостей. Підготовка майбутніх вчителів-лідерів сприймається як стратегічне завдання сучасного суспільства. З його вирішенням пов'язуються надії на суспіль-

ний прогрес, забезпечення якості життя населення та національної безпеки в її найширшому сучасному розумінні. Особлива роль у вирішенні цих завдань відводиться сучасній системі педагогічної освіти, в рамках якої необхідно застосовувати нові підходи до процесу формування лідерських якостей у майбутніх учителів [5]. Лідерська позиція вчителя проявляється у вмінні безпомилково визначити цілі й стратегію власного особистісно-професійного розвитку та розвитку учнів, ефективно дотримуватися їх, бути взірцем для інших, майстерно розпоряджатися часом та вчити ефективному його використанню своїх учнів, миттєво приймати оригінальні рішення в нестандартних умовах, що сприяють позитивним змінам. Розвиток лідерських якостей у майбутнього вчителя – це формування активного ставлення до життєдіяльності в суспільстві, здатності рефлексувати, впливати на інших, перетворюючи їх в однодумців, спрямовуючи спільні зусилля на досягнення загальних соціально - значущих цілей, усвідомлення власних цінностей, установок та умінь. Лідерство сучасного вчителя - це складний процес роботи над собою з опорою на внутрішній потенціал особистості, як ресурс забезпечення розвитку лідерських якостей в процесі особистісно-професійного становлення.

Актуалізація внутрішнього потенціалу особистості, як ресурсу забезпечення розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя передбачає звернення до професійно важливих властивостей особистості, які інтегрують певний рівень розвитку лідерських здібностей, фахової лідерської компетентності й особливостей «Я-образу» лідера в структурі професійної «Я-концепції» та системи ставлень майбутнього вчителя до власної педагогічної діяльності. Важливим компонентом перетворення внутрішнього потенціалу особистості майбутнього вчителя на ресурсне забезпечення розвитку лідерських

якостей є професійна самосвідомість суб'єкта, яка включає здатність здійснювати аналіз лідерських ідентифікацій у професійному середовищі та формувати власний «Я-образ» лідера у структурі професійної діяльності та взаємовідносин. З метою оцінки власних лідерських можливостей та виявлення професійно важливих лідерських якостей майбутньому вчителю, як суб'єкту професійної діяльності, необхідно здійснити рефлексію свого «Я-образу» лідера та на її основі сформуванню професійну «Я-концепцію», яка виступатиме основною умовою формування професійної самосвідомості. Професійна самосвідомість, яка включає інтегроване бачення майбутнім вчителем власного «Я-образу» лідера в професійній діяльності, забезпечує аналіз, синтез, узагальнення знань про себе як кваліфікованого фахівця у сфері педагогіки та свою роль у майбутній педагогічній діяльності.

Однак, для високого рівня розвитку лідерських якостей та ефективного включення їх у професійну «Я-концепцію» майбутнього вчителя, недостатнім є здійснення аналізу власних особистісних властивостей та «Я-образу» лідера в контексті фахової діяльності. Важливим елементом цього рівня рефлексії є виявлення та усвідомлення потреби майбутнього вчителя в лідерській самореалізації, яка є базовим мотивом самоаналізу та одним із важливих компонентів ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей. Така потреба виникає з контексту лідерської спрямованості майбутнього вчителя. Вона підкріплюється внутрішнім глибинним сенсом лідерського самоствердження, віднайдення істинного свого «Я» та формою символічної лідерської легалізації у соціумі. Першим кроком ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя є усвідомлення того, наскільки і чи потрі-

бна взагалі власна лідерська позиція у сфері професійної діяльності в педагогіці. Під час вирішення цього завдання майбутній вчитель повинен враховувати специфіку усіх своїх інтересів, уподобань, мотивів, цінностей, цілей та потреб. Якщо лідерська позиція у сфері професійної діяльності посідає одне із важливих місць у структурі мотиваційно-ціннісної сфери майбутнього вчителя, то наступним важливим завданням саморефлексії є вирішення того, навіщо потрібні лідерські якості. Потреба у наявності високого рівня розвитку лідерських якостей має стати очевидною та важливою для особистості майбутнього вчителя і слугувати задоволенню інших потреб, зокрема підтвердженню «Я-образу» лідера у педагогічній діяльності. Така внутрішня сутність і мотив є первинною ланкою ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя, адже формує в особистості чітке розуміння того, які її потреби задовольнятимуться у процесі фахової самореалізації та зростання при наявності високого рівня розвитку лідерських якостей. Лише після того, як розвиток лідерських якостей стане особистісною цінністю для майбутнього вчителя, міститиме в собі глибинний сенс самоствердження, з'явиться мотив лідерського зростання, який і стане відправною ланкою у ресурсному забезпеченні розвитку лідерських якостей.

Професійна «Я-концепція» є важливим елементом ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя. Сформованість або несформованість «Я-образу» лідера у професійній самосвідомості та наявність відповідних «Я-ідеального» й «Я-реального» у структурі професійної «Я-концепції» вказують на часові вектори лідерського спрямування у професії. Уміння бачити перспективи свого розвитку, спираючись на свої минулі результати та успіхи, є потужним ресурсом забезпечення розвитку

лідерських якостей майбутнього вчителя. Отже, базовими компонентами ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя є: психологічні особливості мотиваційно-ціннісної сфери та професійної «Я-концепції». Вивчення психологічних особливостей мотиваційно-ціннісної сфери майбутнього вчителя передбачає аналіз наявності потреби в лідерській самореалізації, яка є складовою мотиву лідерського самоствердження і включена до особистісної інтенціональності. Дослідження психологічних особливостей професійної «Я-концепції» майбутнього вчителя ґрунтується на з'ясуванні особливостей самооцінки та рівня домагань у процесі формування «Я-образу» лідера, «Я-реального» та «Я-ідеального» щодо власної лідерської позиції, специфіки близької та далекої перспективи власного лідерського розвитку в професійній діяльності.

Особливу увагу в процесі ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя варто звертати на комплекс професійно важливих лідерських якостей, якими має оволодіти конкурентоспроможний вчитель-лідер у сфері професійної діяльності. До найбільш важливих лідерських якостей належить здатність проектувати «Я-образ» лідера та лідерське майбутнє у власній професійній діяльності; планувати свою лідерську діяльність й передбачати реально можливий результат від неї; сформувати та згуртувати групу, визначити її цілі, ставити перед нею перспективні завдання та сприяти їхньому досягненню; проявляти толерантність до невизначеності й пов'язану з нею стресостійкість у процесі взаємодії з групою; демонструвати гнучкість мислення та поведінки, прагнення до постійного самовдосконалення; самостійно приймати важливі рішення та нести за них відповідальність.

Особливого значення в ресурсному забезпеченні розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя набувають умови, які дозволяють організувати процес ефективного лідерського становлення майбутнього фахівця. Нами виділено сім найбільш ефективних умов:

– звернення уваги майбутніх вчителів на проблему формування лідерських якостей. Сучасна специфіка професійної діяльності майбутнього вчителя пред'являє все більше вимог до професійної компетенції. Молодий вчитель доволі часто, не знаючи потенціалу своїх здібностей і вмій, потрапляє в ситуації, коли необхідно продемонструвати професійні лідерські якості. Отже, спрямованість уваги майбутніх вчителів на проблему готовності до лідерської діяльності - одне з важливих завдань організації навчально-професійної діяльності у педагогічному закладі вищої освіти. Увага майбутнього вчителя щодо проблеми розвитку і прояву власних лідерських якостей - це спрямованість і зосередженість його свідомості на певних особливостях життєдіяльності групи та власного місця у ній під час виконання спільної діяльності при одночасному відволіканні від усього іншого [8];

– розвиток у майбутніх вчителів інтересу до лідерських якостей шляхом ознайомлення з теорією та практикою лідерства. У вітчизняній науці поняття «інтерес» трактується як форма пізнавальної спрямованості особистості [10]. Майбутній вчитель має цікавитися тим, що може задовольнити його потребу у лідерстві. Лідерські інтереси мають тенденцію розвиватися: задоволення лідерського інтересу не веде до його згасання, а викликає нові інтереси [9]. Формування лідерських якостей у майбутніх вчителів являє собою процес утворення сукупності знань і навичок, мотивів і установок, розвитку їхнього інтересу, розширення когнітивної сфери та властивостей особистості

такими якостями, які дають можливість позиціонувати себе як справжнього лідера;

- максимально ефективно використання можливостей інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти. У формуванні освіченого, компетентного майбутнього вчителя, що володіє розвиненими лідерськими якостями, велику роль відіграє інформаційно-освітнє середовище;

- активне використання виховних можливостей освітнього середовища в інтересах формування готовності до лідерської діяльності у майбутніх вчителів. Вітчизняна наука виходить з визнання того, що вільний і гармонійний розвиток особистості молодого вчителя є можливим за умови ефективної діяльності в сучасному освітньому середовищі. Організація змістовної діяльності майбутніх вчителів, активна участь у ній, не тільки дозволяють пережити радість успіху, але і привчають критично ставитися до неї, прагнути до подолання негараздів, активно застосовуючи власні лідерські якості. У той же час наявність принципово здорових морально-етичних відносин в освітньому середовищі створює таку атмосферу, при якій цілеспрямовані впливи на групу безпосередньо змінюють поведінку кожного члена, і одночасно будь-який вплив на конкретну особистість сприймається іншими як звернення до них. Таким чином, група з її традиціями та звичаями є незамінним фактором формування готовності до лідерської діяльності у майбутніх вчителів;

- формування лідерської позиції, досвіду лідерського мислення, характеру лідерської поведінки і емоційного реагування. На думку А. Рудської [6], позиція лідера характеризується відповідальним ставленням до себе, інших членів групи, суспільства загалом, а також готовністю взяти на себе відповідальність за вирішення проблемних ситуацій;

- стимулювання у майбутніх вчителів прагнення бути лідерами у майбутній педагогічній діяльності. А. Куриця трактує термін «стимул» як «зовнішній вплив на особистість, колектив, групу людей, що активізує їх мотиваційну сферу, а через неї і певну діяльність» [4, с. 354]. Н. Шведова розуміє «стимул» як «спонукальну причину, поштовх; зацікавленість в скоєнні чого-небудь». Е. Клімов та А. Столяренко бачать в стимулі засіб, зовнішнє спонукання людини до лідерської діяльності. Стимул - це цілеспрямований вплив на особистість лідера, що активізує прагнення до лідерської позиції у професійній діяльності, тобто це сильний спонукальний момент, внутрішній або зовнішній фактор, що викликає реакцію, дію;

- розвиток здатностей майбутніх вчителів до саморозвитку лідерських якостей. Для повноцінного формування і розвитку лідерських якостей необхідна цілеспрямована діяльність майбутніх вчителів, що характеризується безперервною роботою над собою, над власним духовним, особистісним та професійним розвитком. Науковці стверджують, що саморозвиток забезпечує можливість послідовного ускладнення завдань і змісту нових знань, формування нових лідерських якостей, стимулювання самоуправління своїм подальшим розвитком.

З метою виявлення провідних мотивів, що спонукають майбутніх вчителів до прояву лідерських якостей; визначення основних чинників, які, на думку респондентів, сприяють успішному розвитку лідерських якостей, та встановлення наявності або відсутності провідних з них нами було проведено фокус-групове опитування. Проводячи опитування, ми мали на меті отримати не кількісні, а якісні показники з вирішення даного питання. Метод фокус-груп нами було визначено як найпродуктивніший і використано з метою визначення тих асоціацій, пережи-

вань, уявлень, думок, якими володіє майбутній вчитель з проблеми наявності або відсутності лідерських якостей, його бачення майбутніх перспектив щодо власної лідерської позиції у професійній спільноті. З цією метою було проведено 5 фокус-груп, що відповідають вимогам, які висуваються до даного методу дослідження. Учасниками фокус-груп стали особи юнацького віку (18-23 роки), які навчаються у педагогічному закладі вищої освіти на різних спеціальностях. Зупинимось детальніше на отриманих результатах проведеного нами фокус-групового дослідження. Констатувальне дослідження дало можливість отримати наступні результати:

1. Майбутніми вчителями позиція лідера не виключається з горизонту особистісних життєво-професійних планів. На прагнення молоді отримати статус лідера впливає її бажання реалізуватися в обраній професії. Молоді люди погоджуються з тим, що студентська група є сприятливим середовищем для первинної демонстрації набутих професійних якостей лідера. Активна лідерська позиція у сфері педагогічної діяльності заслуговує на увагу зі сторони опитуваних, які не виключають можливості в майбутньому її зайняти. Щодо життєво важливого задуму посісти активну лідерську позицію у майбутній педагогічній діяльності, то молодь демонструє різні рівні психологічних здатностей до активної лідерської позиції:

– перший рівень здатностей до посідання активної лідерської позиції у педагогічній діяльності. Майбутні вчителі рідко бачать необхідність в прояві активної лідерської позиції. Надають перевагу формальній позиції в професійній діяльності на відміну від домінуючої. Респонденти з відповідним рівнем розвитку лідерських якостей неготові проявляти ініціативу в майбутній професійній діяльності, живуть та діють за гаслом «якщо мені скажуть, то зроблю». Недостатній рівень

розвитку лідерських якостей проявляється також у низькому рівні комунікативної активності. З метою особистісного прийняття майбутніми вчителями потреби у дотриманні активної лідерської позиції, досліджуванним необхідно аргументовано, в деталях описати її важливість. З великою ймовірністю можна стверджувати, що дані респонденти не прагнуть займати активну позицію лідера, а отже, ресурсне забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення в даній групі досліджуваних набуває особливої актуальності;

– другий рівень здатностей до посідання активної лідерської позиції у педагогічній діяльності. З метою виявлення бажання зайняти активну лідерську позицію в майбутній педагогічній діяльності, молоді необхідно демонструвати її важливість, співпереживати у її прагненні досягти статусу лідера, допомагати долати труднощі та дискомфорт у процесі прояву лідерських якостей. У даній групі респондентів яскраво виражені емоційні реакції, що проявляється у відкритому опорі щодо необхідності прояву лідерських якостей. Респонденти прагнуть, щоб у них помітили лідерські якості, але бояться заявити про свої бажання продемонструвати їх;

– третій рівень здатностей до посідання активної лідерської позиції у педагогічній діяльності. Дана група досліджуваних надає перевагу лідерській позиції у майбутній професійній діяльності, проте готова проявляти лідерські якості лише у комфортному для себе професійному середовищі. Майбутні вчителі можуть бути ініціаторами в організації структури та ефективного виконання професійної діяльності, якщо бачать у цьому потребу та необхідність. Досліджувані дещо вагаються щодо потреби у прояві лідерських якостей у майбутній професійній діяльності;

– четвертий рівень здатностей до посідання активної лідерської позиції у педагогічній діяльності. Цю групу складають майбутні вчителі, які пов'язують найближчі життєві та професійні плани з активною лідерською позицією. Особливими рисами даних досліджуваних є особистісна активність та авторитетність у висловлюванні власної точки зору з приводу професійної діяльності; відповідальність не лише за власні дії, але і за результати взаємодії з іншими; активність, яка проявляється у встановленні високого рівня контактів з іншими, зацікавленість у покращенні результатів спільної діяльності. Молоді люди з високим рівнем розвитку лідерських якостей користуються повагою інших, мають особисту і авторитетну думку, самі вважають себе лідерами та демонструють лідерські якості безпосередньо у ситуаціях змагання. Майбутні вчителі адекватно аналізують власні сильні та слабкі сторони. Респонденти з легкістю приймають необхідність прояву лідерських якостей, готові брати на себе відповідальність у процесі формування групових цілей.

2. Майбутні вчителі виділяють дві групи чинників, що сприяють, на їхню думку, успішному формуванню, розвитку та прояву лідерських якостей:

– чинники освітнього середовища. До них належать освітні умови, які носять стосовно розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя характер зовнішньої детермінації. У даному випадку це наявність сприятливого морально-психологічного клімату в освітньому середовищі закладу вищої освіти; можливість, що надає суб'єкту освітнє середовище зовнішнього середовища; змістова наповненість компонентів освітнього середовища;

– чинники особистісного потенціалу. Це все, що входить в сферу можливостей і ресурсів потенційного лідера.

3. Серйозними перешкодами прояву лідерських якостей майбутні вчителі

називають конкурентне середовище, суб'єктивну недосяжність бажаних результатів та якість освітньої системи. У ціннісному аспекті лідерство не розглядається майбутніми вчителями як спосіб досягнення соціального престижу. Привабливою стороною лідерства, на думку досліджуваних, є відкриття шляху до професійної свободи та можливість вирішити ряд професійних і кар'єрних проблем. Значна частина майбутніх вчителів, за допомогою лідерства, планує реалізувати наявні ідеї й амбіції.

4. Найбільш значущими, на думку респондентів, особистісними якостями, якими повинен володіти вчитель-лідер, є: системний характер мислення; висока креативність; наявність управлінських здібностей; високий ступінь працездатності; наявність позитивних соціальних установок; позитивна мотивація; адекватна самооцінка; високий ступінь саморегуляції, організації та контролю діяльності; відсутність конфліктних і агресивних тенденцій у поведінці; висока стресостійкість.

5. На думку майбутніх вчителів, у сфері педагогічної діяльності існує достатня кількість неефективних лідерів, у яких не сформоване бачення педагогічного майбутнього, які не здатні сформувати стимул для руху вперед та позитивних якісних змін у професійному середовищі; у них відсутні перспективні плани розвитку групи в конкретному освітньому середовищі. Такі лідери несуть загрозу для ефективного розвитку професійного середовища. Саме тому, в рамках сучасного освітнього середовища педагогічного закладу вищої освіти, варто особливу увагу звернути на процес цілеспрямованого формування і розвитку лідерських якостей у майбутніх вчителів.

6. Серед фактів, які мотивують до розвитку власних лідерських якостей, майбутні вчителі відзначають приклади успішної лідерської діяльності; цілеспря-

мований розвиток лідерського мислення; спрямованість навчальних дисциплін на практичне застосування у майбутній професійній діяльності. Респонденти підтверджують важливість і необхідність включення в навчальний процес усіх етапів формування і розвитку лідерських якостей майбутнього вчителя: формування та розвиток лідерського мислення → спрямованість набутих знань на їхнє практичне застосування → приклади успішної лідерської діяльності → практична спрямованість навчально-професійної діяльності → виконання реального лідерського проекту.

7. Переважна більшість майбутніх вчителів вважає, що рівень розвитку лідерських якостей сучасних вчителів не відповідає євро інтеграційним перетворенням у системі вищої освіти. Саме тому, одним з головних завдань на нинішньому етапі розвитку педагогічної системи вищої освіти є виховання діяльної людини, здатної зайняти активну лідерську позицію у майбутній педагогічній діяльності.

8. Виявлена під час опитування слабка особистісна мотивація до розвитку та прояву лідерських якостей майбутнього вчителя, змушує замислитися, наскільки глибокими є знання молоді щодо необхідності власного саморозвитку та самореалізації; ймовірності досягнення успіху в майбутній професійній діяльності без наявного високого рівня розвитку лідерських якостей. Індикатором і стимулом мотивованості на реальні зміни в способі життя майбутніх вчителів є рівень усвідомлення ними актуальності належного рівня розвитку власних лідерських якостей.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок.

Список літератури

1. Алфімов, Д. В. (2010) Зміст феномену «лідерські якості особистості». Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб.

Дослідження особливостей розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя показав, що лідерські якості являють собою динамічне професійно-особистісне утворення, яке формується в процесі фахової підготовки у педагогічному закладі вищої освіти. Пріоритетними елементами ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей є психологічні особливості мотиваційно-ціннісної сфери та психологічні особливості професійної «Я-концепції» майбутніх вчителів. Більшість майбутніх вчителів ресурсність розвитку лідерських якостей схильні шукати у власних особистісних параметрах: мотивації, бажанні реалізовуватись у фаховій діяльності та досягати високого рівня професіоналізму в ній, гнучкості мислення та поведінки, толерантності до невизначеності, креативності, здатності ефективно використовувати фахові знання, прагненні до постійного самовдосконалення, високому рівні активності у педагогічному середовищі, баченні перспективи власного професійного розвитку та проектуванні свого професійного майбутнього. Суттєвою ознакою лідерського потенціалу майбутнього вчителя є здатність стимулювати інших до діяльності та подолання перешкод на шляху досягнення поставленої мети.

Перспективою подальшого дослідження ресурсного забезпечення розвитку лідерських якостей у процесі особистісно-професійного становлення майбутнього вчителя є вивчення самодетермінації розвитку лідерських якостей, а також психолого-педагогічних практик, що сприяють лідерському становленню сучасної молоді.

наук. пр. Вип. 11 (64). *Класич. приват. ун-т. Запоріжжя*. С. 44 – 51.

2. Гармаш, С. А., (2009) & Гашутіна, О.Е. Лідерські якості особистості керівника як запорука успіху.

Управління інноваційними проектами та об'єктами інтелектуальної власності. С. 37 – 44.

3. Краснощок, І. П. Розвиток лідерських якостей студентів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 112. С. 211 – 219.

4. Куриця, А. І., & Куриця, Д. І. (2014) Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів. Проблеми сучасної психології. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Випуск 26. С. 353 – 363.

5. Мараховська, Н. В. (2009) Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Харків, 22 с.

6. Рудська, А. І. (2013) Психологічні особливості лідерства в умовах реалізації соціальних проектів : автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук:

спец. 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи. Київ, 24 с.

7. Савельєва, О. О. (2014) Оцінка лідерського потенціалу студентів як майбутніх управлінців. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. № 4. Т. 4. С. 81 – 84.

8. Семченко, Н.О. (2005) Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Харків, 23 с.

9. Смольська, Л. І. (2014) Інтегральне лідерство – сучасний управлінський запит. *Управління школою*. №1 – 3. С.92 – 94.

10. Татенко, В.О. (2004) Лідер XXI / LIDER XXI. *Соціально психологічні студії*. К.:Видав. дім «Корпорація», 198 с.

11. Яценко, І. В. (2003) Феномен лідера. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: філософія, політологія*. № 59. С. 142 – 14.

References

1. Alfimov, D. V. (2010) *Zmist fenomenu «liders'ki yakosti osobystosti»* [The content of the phenomenon of «leadership personality qualities»]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyschij i zahal'noosvitnij shkolakh: zb. nauk. pr. Vyp. 11 (64). Klasych. pryvat. un-t. Zaporizhzhia*, P. 44 – 51. [in Ukrainian]

2. Harmash, S. A., & Hashutina, O. E. (2009) *Liders'ki yakosti osobystosti kerivnyka iak zaporuka uspikhu* [Leader's personal qualities of a manager as a guarantee of success]. *Upravlinnia innovatsijnymy proktamy ta ob'iektamy intelektual'noi vlasnosti*. P. 37 – 44. [in Ukrainian]

3. Krasnoschok, I. P. *Rozvytok liders'kykh yakostej studentiv* [Development of leadership skills of students]. *Naukovi zapysky. Seria: Pedahohichni nauky*. Vypusk 112. P. 211 – 219. [in Ukrainian]

4. Kurytsia, A. I., & Kurytsia, D. I. (2014) *Psykhologo-pedahohichni umovy rozvytku liders'kykh yakostej studentiv* [Psychological-pedagogical conditions of development of students' leadership qualities]. *Problemy suchasnoi psykhologii. Zbirnyk naukovykh prats' K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykhologii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Vypusk 26. P. 353 – 363. [in Ukrainian]

5. Marakhovs'ka, N. V. (2009) *Pedahohichni umovy formuvannia liders'kykh yakostej majbutnikh uchyteliv u protsesi navchannia dystsyplin humanitarnoho tsyклу* [Pedagogical conditions of formation of leadership qualities of future teachers in the process of training of disciplines of the humanitarian cycle]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.04 – teoriia ta metodyka

profesijnoi osvity. Kharkiv, 22 p. [in Ukrainian]

6. Ruds'ka, A. I. (2013) *Psykhologichni osoblyvosti liderstva v umovakh realizatsii sotsial'nykh proektiv* [Psychological peculiarities of leadership in the realization of social projects]: avtoref dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psyhol. nauk: spets. 19.00.05 – sotsial'na psykhologhiia, psykhologhiia sotsial'noi roboty. Kyiv, 24 p. [in Ukrainian]

7. Savel'ieva, O. O. (2010) *Otsinka leaders'koho potentsialu studentiv iak majbutnikh upravlintsiv* [Assessment of the leadership potential of students as future managers]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky.* № 4. T. 4. P. 81 – 84. [in Ukrainian]

8. Semchenko, N.O. (2005) *Pedahohichni umovy formuvannia leaders'kykh iakostej majbutnikh uchyteliv u pozaudytornij diial'nosti* [Pedagogical con-

ditions of formation of leadership qualities of future teachers in non-auditing activity]: avtoref dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 – teoriia ta metodyka profesijnoi osvity. Kharkiv, 23 p. [in Ukrainian]

9. Smol's'ka, L. I. (2014) *Intehral'ne liderstvo – suchasnyj upravlins'kyj zapyt* [Integrated Leadership – a modern management query]. *Upravlinnia shkoloiu.* № 1 – 3. P.92 – 94. [in Ukrainian]

10. Tatenko, V.O. (2004) *Lider KhKhI / LIDER KhKhI* [Leader XXI / LIDER XXI]. *Sotsial'no psykhologichni studii.* K.: Vydav. dim «Korporatsiia», 198 p. [in Ukrainian]

11. Yaschenko, I. V. (2003) *Fenomen lidera* [The phenomenon of the leader]. *Visnyk Kyiv'skoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: filosofiiia, politolohiia.* № 59. P. 142 – 145. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2019